

Urszula Wróblewska

**Pokoleniowe zróżnicowanie poziomu kompetencji kulturowych
w rodzinach tatarskich zamieszkujących
Słonim, Nowogródek i Iwje***

Wstęp

W prezentowanym artykule chciałabym dokonać próby porównawczej poziomu kompetencji kulturowych w rodzinach Tatarów zamieszkujących obecnie tereny Białorusi. Zakładam, iż zróżnicowanie kompetencji kulturowych następuje w obrębie pokoleniowym, ale również zależy od kraju zamieszkania. Tatarzy, zamieszkujący tereny północno-wschodniej Polski oraz Tatarzy zasiedlający ziemię nowogródzką wywodzą się z tej samej kipczackiej grupy językowej zjednoczonej przez Czyngis Chana w 1202 roku. Swoje losy z ziemiami Wielkiego Księstwa Litewskiego złączyli za sprawą księcia Witolda, który wykorzystując wewnętrzne konflikty w Złotej Ordzie sprowadził oddziały tatarskie, żeby wspomagały jego wojska w walkach z Zakonem Krzyżackim. Witold znając i ceniąc możliwości i zdolności wojskowe Tatarów celowo osiedlał całe oddziały rodowo-plemienne wzdłuż granicy żmudzkiej i w okolicach warownych zamków i grodów takich jak Troki, Wilno, Kowno, Puńsk, Lida, Krewa, Nowogródek, Grodno¹. Wojska tatarskie jako zaciężne pobierały żołd ze skarbu państwa i również służyły Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zaleganie przez państwo z opłatami

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2005-2006 jako projekt badawczy własny KBN – 0130/H01/2005/28, *Żnaczenie tradycji w rodzinach tatarskich (na przykładzie trzech kolejnych pokoleń Tatarów zamieszkujących ziemie wileńskie i nowogródzkie)*.

¹ S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Gdańsk 2000 (reprint), s. 11; K. Grygajtis, *Osadnictwo Tatarów gospodarskich w Wielkim Księstwie Litewskim XIV-XVIII w.*, „Rocznik Tatarów Polskich” tom VIII 2003, s. 29-61.

doprowadziło w latach 1672-1678 do buntu, który załagodziły rządy Jana III Sobieskiego. W 1679 roku, aby nie utracić chorągwi tatarskich, które przechodziły na stronę turecką, zasłużeni dowódcy tatarscy otrzymali w zamian za zaległy żołd dobra w ekonomii należących do stołu królewskiego. Tym samym zapoczątkowane zostało osadnictwo w ekonomii grodzieńskiej we wsiach Kruszyniany, Nietupa i Bohoniki.

Tatarzy żyjąc z dala od centrów swojej rodzimej kultury, używając różnych dialektów języka kipczackiego dość szybko zaczęli ulegać asymilacji przyjmując już w XVI wieku za własny język polski lub ruski². Sprzyjająca polityka wielowyznaniowej i wielonarodowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów umożliwiła im praktykowanie i zachowanie religii. Z czasem wykreował się nowy wymiar synkretyzmu religijnego nacechowany elementami tradycji stepowej, islamskiej i lokalnej. Szczególnym momentem w historii tatarskiej był okres międzywojenny charakteryzujący się silnym rozbudzeniem etnicznym wspieranym ożywioną działalnością kulturalno-oświatową i religijną. W 1925 roku w Wilnie podczas Wszechpolskiego Zjazdu Muzułmańskiego przyjęto autokefalię wyznania muzułmańskiego na terenie Rzeczypospolitej i powołano najwyższego zwierzchnika religijnego ludności tatarskiej w Polsce. Mufti dr orientalistyki Jakub Szynkiewicz reprezentował Muzułmański Związek Religijny wobec władz państwowych oraz innych stowarzyszeń w kraju i za granicą. W 1926 roku podczas zjazdu inteligencji tatarskiej w Wilnie powołano Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, który zajął się działalnością oświatową i wydawniczą oraz inspirował badania nad kulturą Tatarów. Po 1945 roku w wyniku przesunięcia granic, zmianie uległa również sytuacja etniczna społeczności tatarskiej. Tatarzy zmuszeni zostali do podjęcia decyzji związanej z wyborem miejsca zamieszkania. Większa część pozostała poza granicami Polski, z nadzieją, że owa skomplikowana sytuacja jest przejściowa i za moment granice państwa polskiego powrócą do stanu sprzed drugiej wojny światowej. Niektórzy wraz z falą repatriacji zasiedlali tereny tzw. Ziemi Odzyskanych.

Zachowanie odrębności kulturowej społeczności tatarskiej zależy od poziomu wiedzy i umiejętności z zakresu kultury własnej, jaki posiada jednostka funkcjonująca w znanej sobie rzeczywistości kulturowej. Tożsamość kulturowa zależy, bowiem od poziomu kompetencji kulturowych. Pojęcie kompetencji kulturowych jest stosowane przez socjologów kultury³ i bar-

² S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy...*, op. cit., s. 199-200.

³ Por. P. Bourdieu, J. C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu kształcenia*, Warszawa 1990; L. Korporowicz, *Kompetencje kulturowe jako problem badawczy*, „Kultura i Społeczeństwo” 1983 nr 1; A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981.

dzo rzadko pojawia się w tekstach pedagogicznych. Kompetencje kulturowe to nie tylko przyswojenie ustalonych reguł w celu uczestnictwa w kulturze, ale to także zdolność do przekształcania przyswojonych elementów. Uważam, że na poziom kompetencji wpływają czynniki społeczno-ekonomiczne i przede wszystkim polityczne, które mogą pobudzać i wspomagać jednostkę w nabywaniu tychże kompetencji lub ograniczać jej dostęp do wiedzy z zakresu kultury własnej.

Poziom kompetencji kulturowych u Tatarów jest wielopłaszczyznowy wynikający z synkretycznego charakteru kultury, który determinuje treści z zakresu różnych kanonów kulturowych (religijnego, polskiego, tatarskiego, białoruskiego, rosyjskiego, litewskiego). Zróżnicowanie poziomu kompetencji jest szczególnie zauważalne w ujęciu pokoleniowym, gdy za pokolenie „uważa się sumę należących do danego kręgu kulturowego osób w mniej więcej równym wieku, które na podstawie wspólnej sytuacji historyczno-społecznej wykazują podobieństwo postaw, motywacji, nastawień i systemów wartości”⁴.

Metodologiczne podstawy badań własnych

W celu ukazania zróżnicowanego pokoleniowo poziomu kompetencji kulturowych w rodzinach tatarskich do zbierania materiału empirycznego posłużyłam się technikami jakościowymi i ilościowymi. Obszarem moich zainteresowań badawczych objęłam 18 rodzin trzypokoleniowych zamieszkujących tereny tatarskie na Białorusi (Słonim, Iwje, Nowogródek). Pokolenie młodzieży zostało przeze mnie określone jako pierwsze, drugim pokoleniem określiłam rodziców, zaś najstarsze pokolenie dziadków w mojej pracy zostało nazwane jako trzecie. Uważam, iż specyfika grupy oraz jej liczebność uniemożliwia wnioskowanie na podstawie analizy ilościowej, stąd wywiady i rozmowy traktuję jako źródło interpretacji zróżnicowania pokoleniowego kompetencji tatarskich. Bazę porównawczą stanowią wyniki badań przeprowadzone przeze mnie w społeczności tatarskiej zamieszkującej tereny północno-wschodniej Polski⁵. Spośród wielu miejscowości tatarskich na Białorusi celowo wybrałam Nowogródek, Iwje i Słonim, gdyż jeszcze w okresie międzywojennym słynęły one z najaktywniejszej działalności kulturalno-oświatowej.

⁴ H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, Kraków 1996, s. 80.

⁵ W latach 2000-2004 prowadziłam badania z zakresu przekazu wartości kulturowych w 20 rodzinach tatarskich.

Iwje jako miejscowość w północnej Białorusi, w dolinie górnego Niemna liczy obecnie 9 tys. mieszkańców i jest typowym sowieckim gorod – posesiołok (kilka odrębnych wydzielonych przestrzennie dzielnic). Jedną z dzielnic – Murawszczyzna – stanowi obecnie drugie po stolicy Mińsku, skupisko Tatarów na Białorusi. W Iwju-Murawszczyźnie mieszka ok. 600 Tatarów głównie przy ulicy Sowieckiej (przed wojną była to ulica Tatarska). Miejscowa społeczność przed wojną wykazywała znaczną aktywność na polu kulturalnym i społecznym. W okresie międzywojennym w 1936 roku na Walnym Zgromadzeniu powołano Oddział Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej. Członkowie Zarządu postanowili zorganizować świetlicę tatarską, rozpocząć zbiórkę książek, urządzać zabawy dla młodzieży i zaprenumerować YCIE TATARSKIE. Na tle innych kresowych skupisk tatarskich grupa ta tworzyła wyjątkowo konserwatywną i zwartą społeczność. Po 1945 roku miasto znalazło się w granicach Białoruskiej SRR, zaś wybudowany w 1882 roku meczet jako jedyny w republice był czynny przez cały okres sowiecki i stanowił najważniejsze miejsce kultu religijnego muzułmanów.

Nowogródek przed wojną był największym skupiskiem tatarskim w Polsce, i mieszkało tam 752 Tatarów. Prowadzili oni ożywioną działalność społeczną biorąc udział w wyborach do rady miejskiej, ale też wiele wkładali pracy w ożywienie poczucia etniczności wśród społeczności tatarskiej. Prężnie działał Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, powołano oddział Strzelca i Pułk Ułanów. W latach 1945-1946 większość Tatarów z imamem Selimem Safarewiczem i muezzinem wyjechała do Polski, gdzie utworzono gminy muzułmańskie w Gorzowie Wielkopolskim i Wrocławiu. Obecnie w Nowogródku podczas piątkowych nabożeństw spotyka się dwudziestu Tatarów zaś podczas świąt jedynie osiemdziesięciu⁶. Stary drewniany meczet z 1797 roku odremontowano, gdyż w okresie sowieckim został on zamknięty i przerobiony na budynek mieszkalny.

Słonim po Nowogródku i Iwju w okresie międzywojennym stanowił trzecie co do wielkości skupisko Tatarów w Polsce (414 osób). Oprócz gminy muzułmańskiej, w mieście powołano także oddział Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej oraz Koło Młodzieży Tatarskiej. W czasie okupacji radzieckiej w latach 1939-1941 Tatarzy słonimscy zostali poddani okrutnym represjom. Z nich, bowiem rekrutowała się w latach 1919-1920 znaczna część kadry i ochotników Tatarskiego Pułku Ułanów, walczącego przeciw Rosji sowieckiej. Podczas walk, w lipcu

⁶ Informacja od imama w Nowogródku – p. Alego Szegidewicza.

1944 roku w wielkim pożarze miasta spłonął meczet. Obecnie w mieście mieszka ok. 100 Tatarów i spotykają się na nabożeństwa i podczas lekcji religii w zaadaptowanym na dom modlitwy budynku.

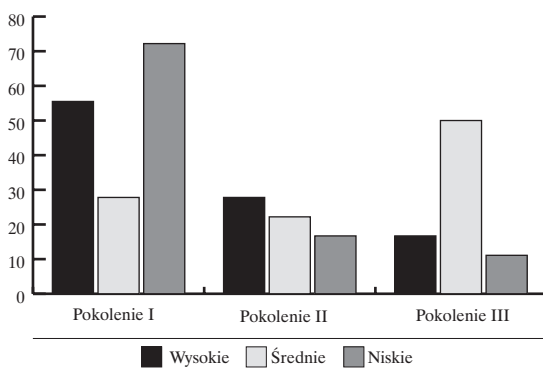
Wyniki badań własnych

W celu ukazania poziomu kompetencji tatarskich w zakresie kultury chciałabym najpierw przedstawić poziom kompetencji religijnych, gdyż to one w znacznym stopniu wyznaczają i kształtują odrębność grupy. W następnej części artykułu przedstawię poziom kompetencji określonych przeze mnie jako „tatarskie”. Są to wyróżniki kulturowe, które nie znajdują swojego uzasadnienia w doktrynie religijnej, a pomimo to są przez Tatarów praktykowane.

Kompetencje religijne

Do kompetencji religijnych zaliczyłam wiedzę dotyczącą praktykowanych świąt (Kurban Bajram – święto ofiarowania; Ramazan jako miesiąc postu poprzedzający święto Ramazan Bajram), miejsc (Mekka, Mizar – cmentarz) i akcesorii kulturowych (Koran, sadoga – forma obrzędowego pożywienia). Zróżnicowany pokoleniowo poziom kompetencji religijnych przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Poziom kompetencji religijnych w kolejnych pokoleniach rodzin tatarskich

Źródło: badania własne

Poziom wiedzy religijnej jest najwyższy w pokoleniu najstarszym (72,2%), zaś najniższy poziom reprezentuje pokolenie średnie (50%). Pierwsze pokolenie posiada prawie dwukrotnie wyższy poziom wiedzy religijnej od swoich rodziców, ale jest to niższy poziom wiedzy religijnej niż reprezentują dziadkowie.

Pokolenie najstarsze potrafi najdokładniej wy tłumaczyć kwestie związane z religijnością Tatarów. Podczas badań zauważyłam znaczną różnicę w sposobie przekazywania wiadomości. Badani opowiadając o świętach zwracali szczególną uwagę na ich aspekt religijny. „Kurban Bajram to bardzo ważne święto religijne, nasze tatarskie” [cI1B]⁷, „Ramazan to miesiąc postu i my teraz właśnie pościmy, bo w tym miesiącu Bóg zesłał muzułmanom Koran” [cI10B]. Tatarzy polscy swoją uwagę skupiali wokół integracyjnej funkcji spotkań świątecznych „Święta są takim czasem szczególnym, bo wtedy się odwiedzamy i panuje taka rodzinna atmosfera” [c3P]. Jest to naturalna konsekwencja przemian społeczno-kulturowych w społeczności tatarskiej. Tatarzy na Białorusi po wojnie pozostali w swoich gniazdach tatarskich. Tatarzy, którzy osiedlili się w Polsce powracali do swoich korzeni jedynie podczas świąt i spotkań w meczecie w Kruszyńcach czy Bohonikach.

Drugie pokolenie Tatarów mieszkających obecnie na Białorusi posiada wiedzę religijną w bardzo ubogim zakresie. Charakterystyczny jest brak pewności podczas przekazywanych informacji oraz częste usprawiedliwianie swojej niewiedzy czynnikami politycznymi. „Ja to i niewiele wiem, bo ja już do szkoły rosyjskiej chodziłam i modlić się też nie można było” [bS12]. Pokolenie pierwsze zwraca również uwagę na znaczenie religii w społeczności „Chciałbym, żeby przyszłe pokolenia modliły się i obchodziły święta muzułmańskie” [aI14]. Wiedza religijna tego pokolenia nacechowana jest elementami z tradycji arabskiej, które przekazywali im studenci z Arabii Saudyjskiej. Wpływ arabski jest szczególnie zauważalny podczas nabożeństwa, kiedy pokolenie najmłodsze recytuje Koran z arabskim akcentem, zaś ich dziadkowie zmiękczają końcówki wyrazów w sposób tradycyjnie tatarski.

Na poziom wiedzy religijnej w społeczności tatarskiej zamieszkującej tereny Białorusi ogromne znaczenie mają czynniki społeczno-polityczne zachodzące w kraju, którym wpływom bezpośrednio ulega rodzina tatarska oraz cała społeczność. W pokoleniu trzecim są, osoby, które urodziły się jeszcze przed drugą wojną światową i kompetencje kulturowe naby-

⁷ W artykule pojawiają się następujące skróty: a – pokolenie pierwsze (najmłodsze), b – pokolenie drugie, c – pokolenie trzecie; S – Słonim, I – Iwje, N – Nowogródek; 1,2,3... – nr badanego.

wały w bardzo sprzyjających warunkach. Iwje, Nowogródek czy Słonim, jak już wspomniałam, to miejscowości o dużej wówczas liczbie Tatarów oraz o ożywionej aktywności kulturalno-oświatowej i religijnej. Przekaz wartości religijnych odbywał się spontanicznie i w akt transmisji włączona była cała społeczność tatarska. W okresie międzywojennym funkcjonowały szkółki religijne (mekteb⁸) przy meczetach lub w specjalnie przeznaczonych do nauki domach. Prawie wszyscy badani uczęszczali na naukę religii do nauczycieli, których nazywano hodżymi. „Mnie jesz przed wojną hodży uczył religii w szkółce przy meczecie tutaj w Nowogródku, była to najlepsza szkoła religijna i mieliśmy najlepszych nauczycieli” [cN6]. Jedyne trzy osoby w pokoleniu trzecim nie chodziły na wspólną naukę religii, gdyż uczyli ich rodzice lub dziadkowie. „Ojciec mnie nie puścił na lekcje religii, sam był bardzo uczonym człowiekiem i uczył mnie czytać Koran i modlić się” [cI10].

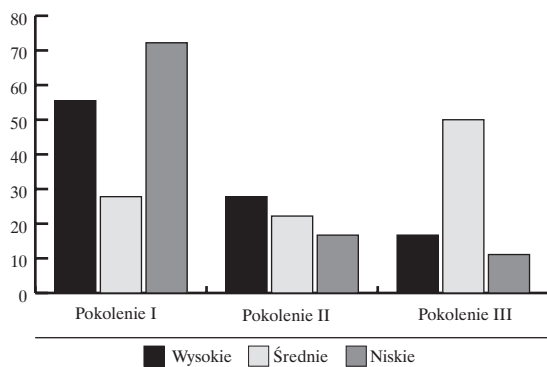
Pokolenie drugie nabywało kompetencje kulturowe po 1945 roku, kiedy Iwje, Słonim i Nowogródek znalazły się w granicach Białoruskiej SRR. Nowa rzeczywistość kulturowa nie sprzyjała aktywności religijnej i kulturowej Tatarów. Bardzo silne procesy ateizacji wyjałowiły w pokoleniu drugim religijność. „Religii to mnie tylko ojciec uczył, bo wtedy to i na nabożeństwa w piątek nie mogliśmy chodzić” [bS2].

Pokolenie pierwsze posiada wyższy poziom wiedzy od swoich rodziców, gdyż do nich w celu nauki religii przyjeżdżali studenci. Tatarzy na Białorusi jak i Polsce zaczęli podlegać wpływom islamizacji. Z analizy wyników badań wynika, iż Tatarzy polscy są w znacznie wyższym stopniu zislamizowani niż społeczność tatarska na Białorusi. Wynikać to może ze znacznego konserwatyzmu i kontroli społecznej, jakie przejawia pokolenie trzecie Tatarów w Słonimiu czy Iwju. Studenci muzułmańscy z Mińska nadal przyjeżdżają do Słonima, w Iwju kontakty zostały przerwane. Uważam, że Tatarzy wykorzystali nauczycieli arabskich do uzupełnienia wiedzy praktycznej, ale nie dopuścili do przeniknięcia praktyk religijnych w życie codzienne. Prawdopodobnie społeczność tatarska zachowała najwięcej cech tradycyjnej społeczności, gdzie ogromne znaczenie ma rola i autorytet osób starszych, które stojąc na straży tradycji obroniły społeczność przed wpływami arabskimi.

Tatarzy przywiązują ogromne znaczenie do edukacji, gdyż to wiedza religijna może zapewnić grupie przetrwanie. „yję tutaj od pokoleń i jestem Tatarką i to tylko religia nas wyróżnia, ale jak jej nie będzie i jak

⁸ Tak nazywali Tatarzy szkółkę w Nowogródku [cN6].

Wykres 2. „Nauczyciele” religii w trzech pokoleniach tatarskich

Źródło: badania własne

nie będziemy się modlić to przestaniemy już istnieć” [cN9]. Pokolenie najstarsze za osobę wykształconą uważa taką, która umie się modlić i czytać Koran. Na wykształcenie nie ma wpływu wiedza nabyta w szkole powszechnej. Wykazałam, iż na poziom i charakter wiedzy religijnej duży wpływ wywierają osoby, które kompetencje religijne przekazują. Poniżej w celu całościowego ujęcia zagadnienia przedstawiam wykres ukazujący osoby, które uczyły religii w trzech pokoleniach.

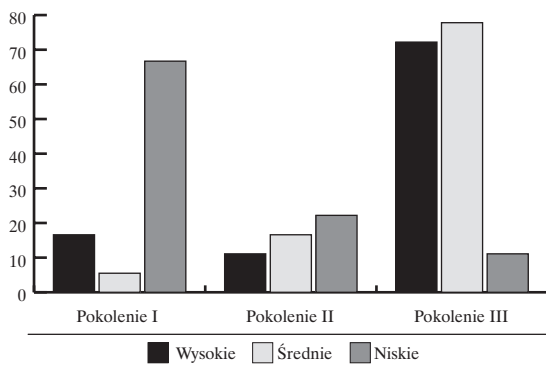
Z wykresu 2 wynika, iż pokolenie średnie jest jedynym, w którym nie było formalnych i zorganizowanych lekcji religii. Nauka odbywała się w tajny sposób w domu za sprawą rodziców lub przy udziale dziadków. „Chodziłam do mojej koleżanki bawić się, ale tam często jej dziadek, który był uczony z Koranu czytał nam modlitewnik i trochę uczył, ale rodzice nie pozwolili mi nikomu o tym opowiadać” [bN17]. Zupełnie przeciwną tendencję obserwujemy w pokoleniu pierwszym, gdzie najwięcej nauk nabywano od studentów. W społeczności tatarskiej bardzo ważną rolę w nauczaniu pełnili, imamowie lub hodżowie, czyli nauczyciele religii. Niemal całe pokolenie najstarsze było przez nich uczone, a badane miejscowości słynęły z nauczycieli religii. Obecnie Tatarzy w Słonimiu i Iwju nauczycieli religii również określają mianem hodżych. Badani bardzo rzadko wskazywali tylko jedną osobę jako nauczyciela religii i wymieniali jednocześnie następujące pary: imama i studentów, imama i dziadków, dziadków i rodziców.

Kompetencje tatarskie

Do kompetencji tatarskich zaliczyłam elementy stanowiące wyróżniki etniczności tatarskiej w niewielkim stopniu związane z religią, takie jak: kumys (kobyłe mleko stanowiące napój wśród ludności azjatyckiej), Fireje (złe duchy), Achretania (obrzęd pobratymstwa, stwarzający między osobami niespokrewnionymi relacje pokrewieństwa), Lahi (uroczystość na zakończenie nauki czytania Koranu), hramotka (amulet, który chroni od nieszczęść), nuska (kartka z formułą magiczną) oraz fał (wróżba, przepowiednia). Badając kompetencje tatarskie zależało mi na zbadaniu poziomu wiedzy obrzędowo magicznej, ale również historycznej. W tym celu w kwestionariuszu umieściłam pytania dotyczące znajomości osób bezpośrednio związanych z przeszłością Tatarów takie jak: Kontuś (święty, którego mogiła znajduje się 5 km od Nowogródka), Stanisław Kryczyński (działacz oraz historyk w okresie międzywojennym, autor bardzo cennej monografii historyczno-etnograficznej społeczności tatarskiej), Czyngis Chan (przywódca armii mongolskiej), Księżę Witold (inicjator i twórca osadnictwa tatarskiego w Wielkim Księstwie Litewskim) oraz Aleksander Sulkiewicz (zasłużony działacz konspiracyjny PPS, wierny żołnierz J. Piłsudskiego). Wyniki badań ukazujące pokoleniowe zróżnicowanie kompetencji „tatarskich” przedstawiłam na wykresie 3.

Pokoleniowy poziom wiedzy z zakresu tatarskości diametralnie zmienił się w przypadku pokolenia pierwszego. Jedynie 16,6% tego pokolenia

Wykres 3. Poziom kompetencji tatarskich (etnicznych) w kolejnych pokoleniach rodzin tatarskich

Źródło: badania własne

posiada wysoki poziom kompetencji w zakresie etniczności. Wiedzę kulturową uzyskali oni od swoich dziadków, którzy, jak wskazuje wykres, posiadają najwyższy poziom wiedzy. W pokoleniu średnim podczas sowietyzacji i ateizacji pierwiastek etniczności zupełnie został wyparty z kompetencji kulturowych Tatarów. Jeżeli rodzice przekazywali wiedzę to jedynie skupiali się na religii, a nie na etnicznych wyróżnikach. Pierwotne zwyczaje przekazywane były i zachowywane w homogenicznych i zamkniętych społecznościach. Po 1945 roku Tatarzy zaczęli częściej wyjeżdżać do miast w celach zarobkowych, co w znacznym stopniu zachwiało tradycyjny charakter grupy. W nowych warunkach magiczno-obrzędowe praktyki przestały być użyteczne. Niektóre elementy związane z historią były konstruowane podczas Drugiej Rzeczypospolitej, jak chociażby kreowanie Aleksandra Sulkiwicza jako jednostki wybitnej w społeczności tatarskiej. Może były one zbyt płytko osadzone w świadomości i niezinternalizowane w wystarczający sposób, wobec czego podczas przekazu treści kulturowych zostały pominięte. Pokolenie najstarsze podkreśla, iż to przed wojną Tatarzy mieli swoje gazety i z nich czerpali informacje na swój temat. „Spotykaliśmy się w świetlicy i wspólnie czytaliśmy kolejne numery *УСІА ТАТАРСЬКІГО*” [cS18]. Również pokolenie trzecie charakteryzuje się wysokim poziomem wiedzy z zakresu magiczno-obrzędowego. Wszystkie osoby w pokoleniu najstarszym pamiętały, na czym polegało odkrywanie fału i jak fałdżeje wróżyli i leczyli z Koranu. O wielu szczegółach niestety nie chcą oni opowiadać, wierząc, że może to przyciągać złe siły. Wszyscy również pamiętali o obrzędzie achretanii, chociaż już nikt z pokolenia trzeciego w niej nie uczestniczył z racji swojego wówczas młodego wieku. Warto wspomnieć, iż wśród Tatarów mieszkających w jedynie jedna osoba wśród badanych przeze mnie wiedział o achretanii czy o fałdżejach, natomiast pięć osób słyszało o uroczystości Lahi. Natomiast ponad połowa badanych Tatarów na Białorusi z pokolenia trzeciego uczestniczyła w uroczystości Lahi u swoich kolegów. Pokolenie trzecie kojarzy Stanisława Kryczyńskiego z napisaną przez niego monografią, z którą zapoznali się w ostatnich latach, kiedy w Polsce nastąpiło jej wznowienie. Natomiast wszyscy kojarzą Jakuba Szynkiewicza, który w Drugiej Rzeczypospolitej pełnił funkcję muftiego i często z racji swoich obowiązków odwiedzał Iwje, Nowogródek czy Słonim. Wobec osoby muftego Tatarzy posiadają osobiste wspomnienia „Przyjeżdżał do mojego ojca, który był tutaj [w Iwju – U.W.] muezinem⁹ i sam więcej umiał czytać i pisać od imama¹⁰” [cI10]. Wszyscy badani

⁹ Muezin – pomocnik imama.

¹⁰ Imam – przewodnik duchowy.

z trzech pokoleń wiedzą o Księżu Witoldzie i Czyngis Chanie. Tatarzy mieszkający w Polsce bardzo rzadko kojarzą Witolda jako twórcę osadnictwa tatarskiego w Wielkim Księstwie Litewskim, częściej znają natomiast Jana III Sobieskiego, który osadził ich w Kruszyńcach czy Bohonikach. Wszyscy badani przeze mnie Tatarzy na Białorusi obchodzą święto, Aszura, które u Tatarów w Polsce budzi wiele kontrowersji i stopniowo jest wycofywane. Wspomniane święto pochodzi z grupy świąt szyickich, wobec czego nie pasuje i nie znajduje uzasadnienia w sunnickim odłamie Islamu, do którego należą omawiani Tatarzy. Tatarzy na Białorusi uznają święto Aszura za najważniejsze obok Kurban Bajramu i Ramazan Bajramu. Nadal też uczestniczą w pielgrzymach do grobu Kontusia w Łowczycach i jego mogiłę traktują jako świętą, co jest sprzeczne z religią zabraniającą wiary w święte osoby i składanie próśb do osób zmarłych. Uczestniczenie w pielgrzymce do Łowczyc możemy tłumaczyć faktem, iż nikomu z badanych nie udało się pojechać do Mekki i spełnić obowiązku prawowiernego muzułmanina. Wobec czego mogiła Kontusia jest namiastką pielgrzymki do Mekki. Większość badanych nosi również hramotkę, która pełni funkcje amuletu, zawierającego sury z Koranu i podobna jest do szkaplerzyka katolickiego. Dziadkowie często przekazują hramotkę swoim wnukom i ma ona je chronić przed nieszczęściem. Podczas badań wielokrotnie miałam okazję słyszeć o hramotce, niestety nikt z badanych jej nie pokazał, prawdopodobnie wierząc, iż darowanie i pokazanie hramotki osobie nie muzułmańskiej może spowodować nieszczęście. Tatarzy w Słonimiu praktykują wkładanie zwoi przepisanych z Koranu tzw. daławarów do mogiły, co już rzadko spotykamy wśród Tatarów na Białostocczyźnie.

Bardzo duże jest zróżnicowanie pokoleniowe kompetencji kulturowych wśród Tatarów mieszkających w Iwju, Nowogródki i Słonimiu. Jeszcze większa jest jednak różnica w kompetencjach kulturowych Tatarów zamieszkujących obecnie Białoruś i Polskę. Pomimo że jest to przecież ta sama grupa etniczna, to przez zmianę granic ulegała zupełnie innym wpływom kulturowym. Tatarzy z Polski i Białorusi wzajemnie kontaktują się sporadycznie i jedynie podczas rodzinnych odwiedzin. W obu grupach obserwujemy podobne przemiany związane z procesami ateizacji (na Białorusi o znacznie silniejszym natężeniu) oraz zasięganie nauki u studentów z krajów muzułmańskich. Wobec tych przemian zauważamy również znaczące różnice pomiędzy społecznościami. Tatarzy na Białorusi pozostali w swoich rodzimych gniazdach w swoich tatarskich ojczyznach. Przekaz wartości religijnych odbywał się w homogenicznej społeczności, tam też dochodziło do silnej kontroli społecznej sprawowanej przez autorytety.

Miejscowości przez wiele kolejnych lat pozostawały tatarskie, wobec czego zachowano tam najdłużej w pamięci wartości etniczne. Niestety obecnie coraz rzadszy kontakt z dziadkami, przepaść między nimi a pokoleniem średnim, szkolnictwo rosyjskie, stworzyły dystans który uniemożliwia przekaz wartości z dziadków na wnuki. „Chciałbym im to wszystko opowiedzieć, ja bardzo lubię opowiadać o przeszłości, ale bardzo rzadko widzę się z wnukami, bo one z córką mieszkają w Mińsku” [cS13].

Rozpoczynając badania zastanawiało mnie jak bardzo zmieniły się kompetencje tatarskie i jak bardzo granice wpłynęły na charakter etniczny grupy. Okazuje się, że Tatarzy na Białorusi pozostają znacznie bardziej tradycyjni niż w Polsce, więcej wiedzą o swojej historii, dawnych zwyczajach i wierzeniach. Wobec tych wyników bardzo ważne są wzajemne relacje pomiędzy Tatarami w Polsce i na Białorusi. Myślę, że szczególnie korzystne byłyby to spotkania dla Tatarów mieszkających obecnie w Polsce, którzy po 1945 roku oderwani od swoich społeczności poszukują źródeł swojej przeszłości. Tatarom w Nowogródku i Słonimiu kontakty takie potwierdzają potrzebę ich odrębności, ponieważ mają oni poczucie zatracania własnej kultury poprzez zapominanie o nich.

□